

АРХІТЕКТУРА БУДІВЕЛЬ І СПОРУД

УДК 711

В.І. Проскураков

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну архітектурного середовища

ВНЕСОК ЄВРЕЙСЬКИХ АРХІТЕКТОРІВ У ФОРМУВАННЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЛЬВОВА

© Проскураков В.І., 2004

Проаналізовано внесок єврейських архітекторів у формування театральної архітектури Львова.

Постановка проблеми та аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Явище львівського театру є унікальним і не подібним на жодне інше не лише в Україні, а і в європейській культурі загалом. На його становлення впливали представники української, німецької, вірменської, польської, угорської, єврейської, австрійської, російської культур – діячі театру, актори, драматурги, педагоги, режисери, адміністратори, меценати, художники сцени і архітектори. Більше сотні будівель львівських театрів, а також їх інтер'єрів створено представниками славетних архітектурних шкіл: львівської, австрійської, польської, радянської, зокрема й єврейськими архітекторами. Та якщо про творчість архітекторів названих шкіл йдеться у фундаментальних працях, то театральній архітектурі присвячено роботи Р. Липки, О. Ноги, В. Дахно, С. Кілесо, Л. Краковського, О. Кулик, Ю. і С. Гнедовських, В. Красильнікова, Е. Окуневої, М. Мосіної, О. Паламарчук, Т. Едера, Ю. Богданової, Б. Черкеса, І. Труша, Ю. Ямаша, I. Purhla, Z. Raszewski, I. Got, але про діяльність театральних архітекторів-євреїв згадано тільки в таких, як роботи В. Проскуракова [1, 2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Спеціальні публікації про внесок єврейських архітекторів у формування театральної архітектури Львова і актуальні, і потрібні хоча б для того, щоб підтвердити, що саме у нашому місті було синтезовано естетичні форми драматургії, жанру, репертуару театральних шкіл, систем акторської гри, персоналій, технологій, будівельно-конструктивних схем, ідеологій, соціально-майнових, релігійно-духовних ідеалів, національно-культурних традицій і архітектури українців, поляків, вірмен, німців, угорців, євреїв, австрійців, росіян та інших народів, що складала і дотепер складають громаду міста.

Першим кроком на шляху дослідження слід, безперечно, вважати з'ясування питання про забезпеченість нашого міста архітектурними кадрами в той період, коли у Львові була відсутня університетська архітектурна освіта. Чи були серед архітекторів, що отримували освіту в Європі, також і архітектори-євреї, вихідці з Галичини та інших регіонів Західної України, які вже тоді могли повернутися дипломованими спеціалістами до Львова і прислужитися рідному місту? Якщо така тенденція була, то можна говорити про закладання підвалин архітектурних традицій і в єврейському середовищі. Якщо ж ні, то це б означало, що єврейські архітектори були випадковими або епізодичними учасниками створення мозаїки архітектури міста загалом і театральної архітектури зокрема.

Опрацювання архівів тільки одного навчального закладу – Технічного університету Відня – показало, що перші студенти з Галичини і Буковини з'явилися в цьому закладі вже через два роки після його відкриття у 1817–1818 навчальному році. Через 10 років, у 1840–1841 навчальному році, їх було вже 106 студентів. У зв'язку з відкриттям у Львові Технічної академії (Політехніки) кількість студентів з Галичини і Буковини зменшилась в три рази і становила 35 осіб. Імена і віросповідання студентів (станом, скажімо, на 1820 рік) свідчать такий розподіл контингенту студентів за національною ознакою: німці – 45,0 %, поляки – 6,4 %, євреї – 20,6 %. Рутенці – українці з Галичини, Буковини і Закарпаття – становили 0,34 % від всієї кількості студентів. У 1914 році кількість студентів архітектурного

факультету Технічного університету Відня зросла до 270 осіб. Зокрема студенти-німці на всіх відділах становили 70 %, а чисельність поляків і українців зменшилася відповідно до 4,7 % і 0,22 %. Чисельність студентів-євреїв на всіх відділах зросла від 12,3 % у 1860 році до 25,3 % (660 осіб) у 1914 році. У Технічному університеті Відня навчалися архітектори-львів'яни єврейської національності – Самуїл Фішер, випускник 1871 року; Йозеф Блейхер, випускник 1889 року; Зипе Мозес, випускник 1910 року, а також львів'яни-будівничі різних років випуску – Вагель Ізраель Йозеф Василько, Арон Грасфельд, Сімон Зоффер, Йонас Самуїл, Соломон Фейер [3].

Отже, внесок архітекторів-євреїв в формування львівської архітектури був суттєвим, це стосується і театральної архітектури. Підтвердженням цього є історія двох вибраних для прикладу архітектурних об'єктів міста Львова – Першого українського театру для дітей та юнацтва (в минулому – єврейський театр) та споруди театру “Колізей”, яка, на жаль, вже не існує. Історія єврейського театру розпочалася з моменту, коли Фаня Сокол викупила невелику споруду для спортивних змагань на вул. Ягеллонській. Вже в 1890 році на її замовлення архітектор Рімер перебудував двосхилий дах, а після реконструкції в цьому будинку починаються театральні вистави. У 1891 році тим же архітектором в цьому будинку було збудовано балкони із евакуаційними сходами над партером, добудовано до повздовжнього північного фасаду фойє-тамбур, а одне з вікон південного фасаду перетворено в евакуаційний вихід зі сцени. Отже, в будинку було створено театр із сценою (розмір планшета 5×14 метрів і дзеркало порталу 6,65×6 метрів), партером (розміром 15,3×14 метрів) і балконом (розміром 14×4,25 метрів). Тоді в глибині ділянки у садку за будиночком єврейського театру діяла літня сцена Казино де Парі, із ложами і нефіксованим партером. Головна вісь цієї споруди була паралельна вулиці Ягеллонській. Через десять років – у 1905 році – архітектор Рімер на замовлення Ф. Сокол, яка викупила Казино де Парі, збудував літню естраду замість старого літнього театру. Театр складався із простої сцени-буди з двома гардеробами, планшет якої становив 6,78×7,15 м та партеру вмістимістю 1400 місць (рис. 1). У 20-х рр. XX ст. у театрі змінюється власник.

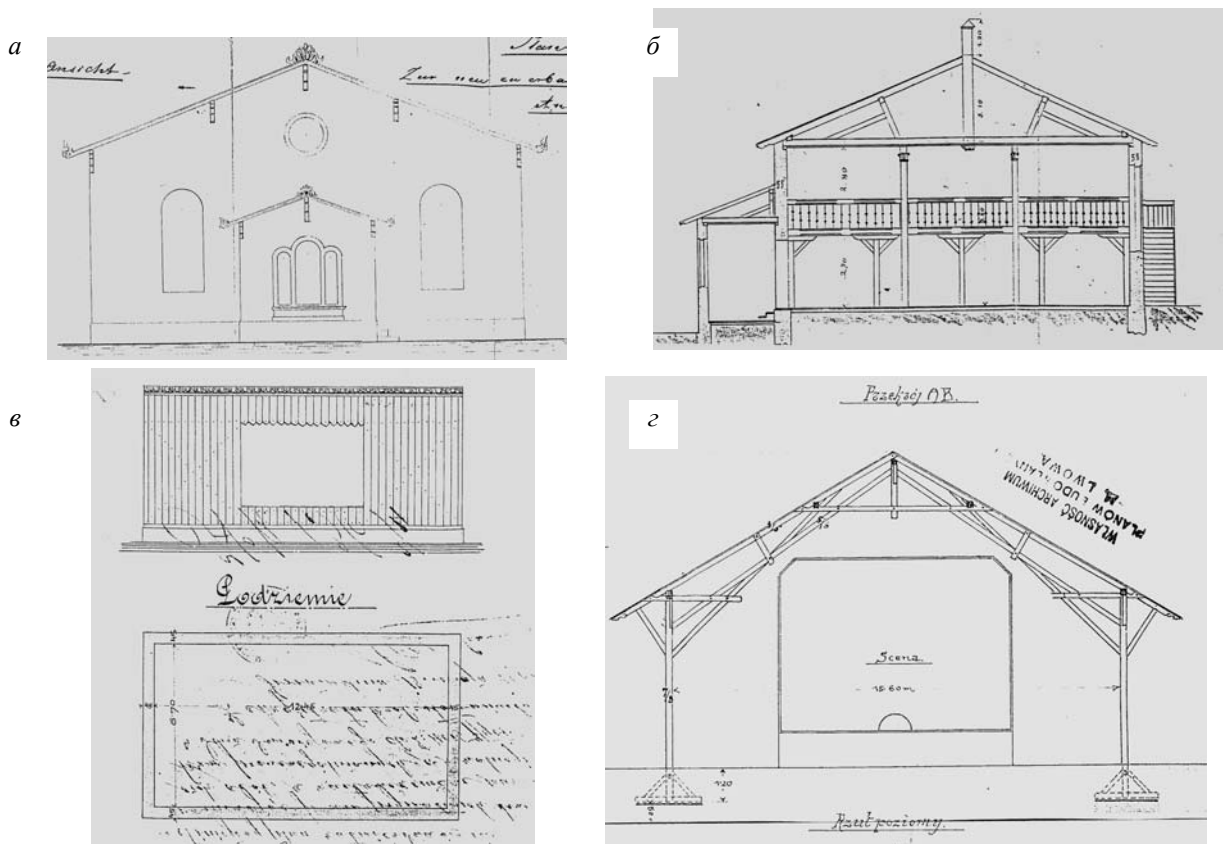

Рис. 1. Генеза театрально-видовищних споруд на вул. Ягеллонській, що будувалися для діяльності єврейських труп: а) будинок, який викупила Ф. Сокол; б) перебудова 1891 р., арх. Рімер; в) літній театр Ф. Сокол. 1901 р., арх. Рімер; г) літній театр для Вурма і Гімпля. 1918 р., арх. Рімер

У 1918 році архітектор Рімер на замовлення Вурма і Гімпля проектує і будує над існуючим партером дах, між опорами якого було майже 16 метрів. Ця конструкція, як і старий стаціонарний театр, проіснувала до 1937–38 рр., коли почалася нова перебудова театру за проектом архітектора Даніеля Кальмуса, який переміг у конкурсі архітектора Владислава Бляйма (рис. 2).

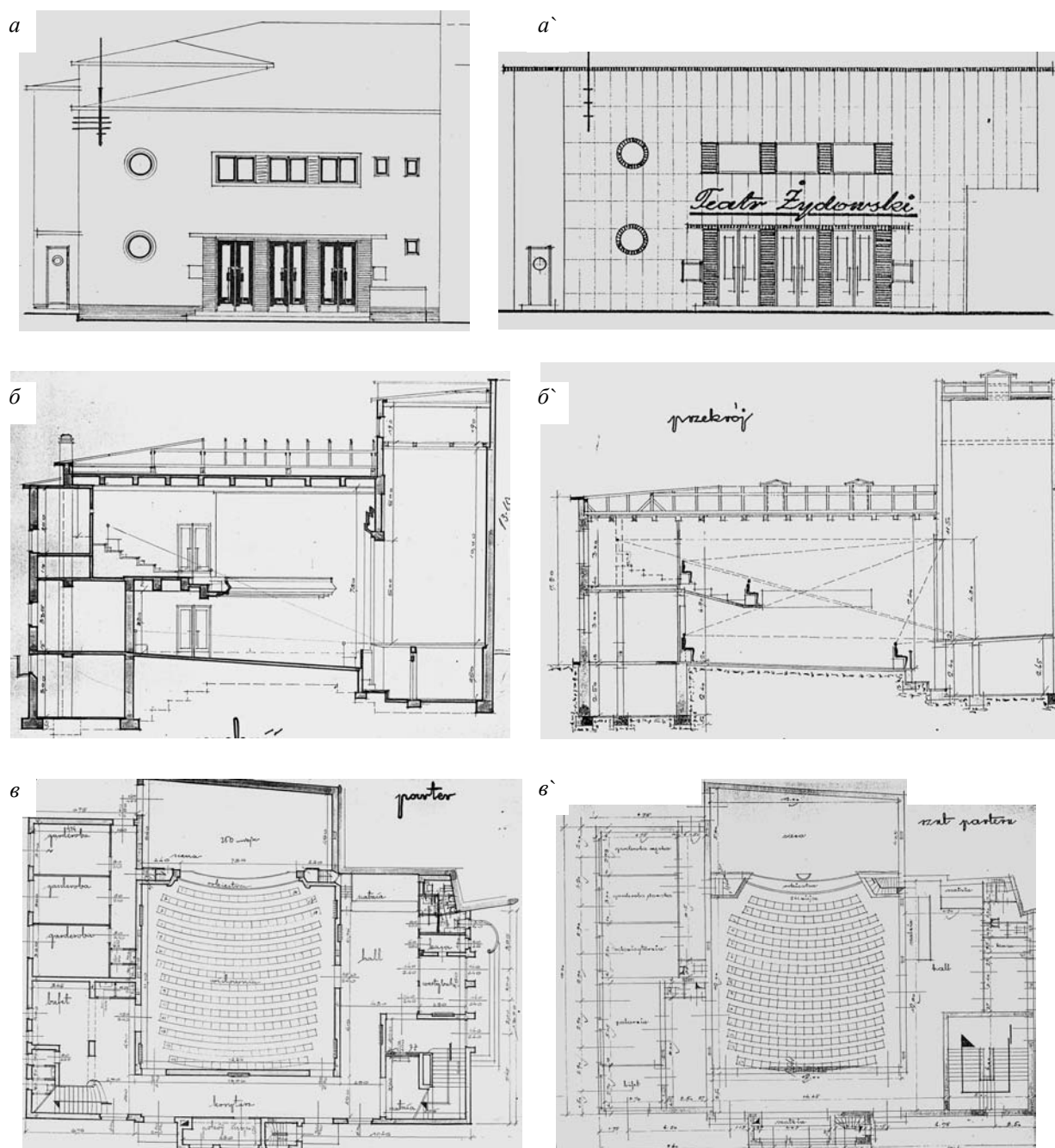

Рис. 2. Зіставлення концепції архітектурного рішення нового єврейського театру за проектами арх. Д. Кальмуса (а) та В. Бляйма (а`): а-а` — фасади; б-б` — розрізи; в-в` — плани

Детальне висвітлення передісторії цього театрального простору міста Львова допомагає зрозуміти, чому збудований театр з рисами функціоналістичної споруди через стільки років залишився театром і не змінив функцію. Хоча в інших містах театри цієї доби – “Червонозаводський” в Харкові, “Металіст” в Києві та інші – змінили функцію і стали клубами, концертними залами. Отже, заклав у свою будову архітектор Кальмус щось таке, що хто б не ставав його господарем (польський театр, одеська оперета, ТЮГ з Харкова) дозволило будинку залишитися театром. А

Рис. 3. Театрально-видовищні споруди у Львові, в яких виступали єврейські театри:
 а) товариство “Яд Харузім”;
 б) театр “Колізей”;
 в) товариство “Гвезда”

оскільки спонсорували будову євреї – Фаня Сокол, Вурм і Гімпл, а проектували і будували архітектори-євреї – Рімер, Бляйм, Кальмус, то їх внесок варто всіляко висвітлювати і досліджувати, як і всіх інших, хто прилучився до спорудження театральних будівель у Львові. Як розглядаємо доробок архітекторів С. Гавришкевича, В. Шмідта, А. Опольського, І. Левинського, Л. Піхля, Й. Хулвердінга, Я. Протшке, Я. Зальцмана, Я. Завейського, І. Мараїно, З. Горголевського, М. Морачевського. Л. Краковського та ін. або меценатів театального будівництва – К. Корнякта, М. Камп’яна, шанувальників театру Яблоновських, Жевуйських, Потоцьких, Брігідо, Вроновських, суспільних і громадських діячів – Оссолінських, Павліковських, Любомирських та ін.

Щодо генези Львівського театру “Колізей” – театру, який постав у просторах виставкової споруди – “Павільйону Матейки” на вул. Сонячній (тепер Куліша) у 1898 році, то вона також пов’язана з іменами відомих львівських євреїв. Ця споруда багато разів перебудовувалася. Останню таку перебудову було здійснено у 1928 р. З усіх найвідоміших меценатів, хто сприяв створенню другого за вмістимістю театру у Львові (більше тисячі місць), головними були Абрагам і Яків Германи. А серед архітекторів – Ален Лагож та Артур Шлейн, які були останніми серед будівничих, що перебудовували та пристосовували цю споруду для видовищних функцій.

Головні висновки. Згадка тільки про два львівські театри дозволяє ввести в науковий, історичний, культурний обіг цілу низку імен євреїв-львів’ян, що діяли в галузі львівської театральної культури: Ф. Сокол, Вурм і Гімпл, Абрагам і Яків Германи, архітекторів – Вімер Лагож, Шлейн, Кальмус. Але ж в даній публікації розглянуто тільки дві споруди. Самих же споруд з театрально-видовищними функціями, в проектуванні, будівництві і експлуатації яких брали участь євреї, значно більше – це і театральні приміщення, зали і простори в товариствах “Гвезда”, “Яд Харузім”, навчальних закладах і клубах (рис. 3). Отже, є що досліджувати і висвітлювати, вивчати і рекламувати. І не тільки тому, що є фізично-об’єктний, кількісний доробок. Досліджувати внесок єврейських архітекторів у розвиток архітектури слід хоча б тому, що свого часу саме в Західних областях України народився Фредерік Кізлер, архітектор екстракласу, апологет модернізму, генератор архітектурних ідей, про якого Мішель Рагон, сам відомий архітектурний футуролог, писав: “...його роля як в архітектурі, так і в скульптурі надзвичайно важлива, і можна надіятися, що через яких-небудь десять років про нього будуть писати більше ніж про Перре (“Ле Корбюзьє”); “Вокзал Сааранина” на міжнародному літовищі Нью-Йорку та Музей Гугенхайма, побудований Райтом, викликають загальне захоплення, але всі при цьому забувають, що ці твори архітектури надихалися задумами і малюнками Кізлера ...” [4].

Можна досліджувати те, як і чому на західноукраїнських землях зміг народитися такий архітектурний геній. А якщо народився хоча б один такого рівня інтелекту, то, можливо, й інші, що народилися у Чернівцях, Львові, Ужгороді, Станіславові, також талановиті? Досліджувати діяльність єврейських архітекторів, акторів, режисерів у Львові слід і тому, що по світу все ще гуляють байки про те, що професійний єврейський театр зародився виключно в середовищі німецьких євреїв, а перший був створений Альфредом Гольдфеденом в 1876 році. А професійний єврейський театр в сучасному розумінні розвинувся із єврейського театру в Одесі (постав у 1908 році зусиллями Піретул Гіршбейна), театру у Вільно (1916 рік) та Московського державного єврейського театру кінця 30-х років ХХ століття. І це свідчить про те, що в світі ще й досі не відомо, що у львівських євреїв свій театр був вже у ХVII столітті, а наприкінці ХІХ – початку ХХ століття театральнo-видовищна діяльність мала сталі, плановані риси. Перший свій твір у театрі Шолом Алейхем (Рабінович) побачив саме у Львові (перед його еміграцією в Америку у 1905 році), що сталося значно раніше порівняно з діяльністю єврейських театрів у згаданих вище Одесі, Вільно і Москві [5].

Щоби зрозуміти принцип творчості єврейських архітекторів в театральній галузі у Львові, визначити подібності та відмінності творчих методів порівняно з іншими національними архітекторами, знайти риси аутентичності, а де – запозичення, слід також досліджувати і їх біографії. Хоча більшість таких біографій трагічні. Ось, наприклад, одна з них – біографія Данієля Кальмуса, який спроектував і збудував Єврейський театр (тепер Перший український театр для дітей та юнацтва). Данієль Кальмус – син З. Кальмуса – народився 17 жовтня 1906 року в містечку Павлів Радехівського району. Після закінчення єврейської гімназії у Львові Данієль поступив на архітектурний факультет Львівської політехніки, де навчався протягом 1925–1932 років. Початкову професійну діяльність розпочав у будівельних фірмах І. Вільконя та А. Штала, самостійно працював з 1935 року. З львівських архівів стає зрозумілим, що Д. Кальмус загинув у Львові до 1944 року під час окупації міста німецько-фашистськими військами. Отже, дослідження творчості львівських євреїв-архітекторів може мати і морально-етичний характер.

До 1965 року, коли згаданий вище архітектор Ф. Кізлер став відомим після побудови в Єрусалимі храму, в якому зберігаються стародавні єврейські рукописи, його ім'я не згадувалося в жодній з праць, присвячених сучасній архітектурі чи скульптурі! Щось подібне, на жаль, відбувається з висвітленням доробку львівських архітекторів-євреїв і зараз. Зрозуміло, що сказане зовсім не означає, що метою статті є обговорення внеску в Львівську архітектуру за національними ознаками. Проте космополітичній і прогресивній архітектурній школі Львівської політехніки завжди було притаманне зацікавлення феноменом національного в архітектурі, переборення національних протиріч в суспільстві. Напевно, тому львівську архітектурну школу і в минулому, і тепер визначають як таку, що окрім суто національних рис набула багато з того, що визначено світовим архітектурним цехом.

1. *Проскураков В.І. Архітектура українського театру. Простір і дія: Монографія. – Львів. Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2001. – С. 117–205.*
2. *Проскураков, В., Ямаш Ю. Львівські театри. Час і архітектура. – Львів: Центр Європи, 1997. – С. 87–93.*
3. *Prüfungs catalog der Technischen Abteilung des K.K. politechnischen instituts 1815–1914. Archiv der Technischen Universitat Wien.*
4. *Рагон Мишель. Города будущего. – М.: Мир, 1969. – С. 98104.*
5. *Taylor I.R. The Penguin Dictionary of Theatre. Renguin book. USA. – 1979. – P. 302.*